

mgr Dorota Miłułka

11.02.2019r.

Wydział Filologiczny

Uniwersytet w Białymstoku

promotor: prof. dr hab. Lucyna Aleksandrowicz-Pędich

Autoreferat rozprawy doktorskiej

Przygotowana rozprawa doktorska pt.: *In Search of Identity and Spirituality in the Fiction of American Jewish Female Authors at the Turn of the 21st Century* (W poszukiwaniu tożsamości i duchowości w amerykańsko-żydowskiej prozie kobiecej z przełomu XX-go i XXI-go wieku) podejmuje problem religijności w kontekście literatury amerykańsko-żydowskiej, nakreślając znaczenie judaizmu jako znaczącego elementu w kształtowaniu się amerykańsko-żydowskiej tożsamości kobiet. Głównym celem analizy wybranych utworów literackich pisarek amerykańsko-żydowskich trzeciego pokolenia jest ukazanie, w jaki sposób zmieniają się postawy współczesnych Amerykanek pochodzenia żydowskiego (bohatek literackich) wobec judaizmu, w kontekście transformacji społeczno-politycznych zachodzących w społeczeństwie amerykańskim końca XX-go i początku XXI-go wieku. Zanim jednak przejdę do omówienia celu pracy, hipotez badawczych, metodologii oraz przedstawienia wniosków wyprowadzonych na podstawie analizy literackiej wspomnianych utworów, zaprezentuję tło historyczno-kulturowe oraz omówię w skrócie zawartość poszczególnych rozdziałów rozprawy.

Rewolucyjne zmiany polityczno-społeczne zachodzące w Ameryce na przełomie lat 60-tych i 70-tych XX wieku, a zainicjowane przez powołanie do życia Ruchu na Rzecz Praw Obywatelskich oraz Ruchu Kobiecego, wpłynęły na propagowanie wielokulturowości, ożywione zainteresowanie problemami tożsamości, dumy etnicznej i własnego dziedzictwa kulturowego oraz dowartościowanie pozycji kobiety w amerykańskim społeczeństwie. Stany Zjednoczone są niewątpliwie najznamienszym przykładem społeczeństwa wielokulturowego, w którym granice rasowe, religijne i etniczne wydają się ulegać zatarcu na skutek nieustannego kontaktu tego, co własne z tym, co obce. Asymilacja z kulturą dominującą (amerykańską) jest jednak tylko jedną z możliwych opcji konfrontacji z nową kulturą. Okazuje się, że mocne osadzenie w rodzimej kulturze i religii, kształtuje tożsamość obywateli żyjących na pograniczu „dwóch światów”. Problematyka ta dotyczy m.in. takich grup etnicznych jak amerykańscy Indianie, Afroamerykanie, Latynosi czy Amerykanie

pochodzenia azjatyckiego. Kwestie związane z poszukiwaniem tożsamości przez przedstawicieli wymienionych grup etnicznych znajdują odzwierciedlenie w amerykańskiej literaturze etnicznej drugiej połowy XX wieku. W nurt ten wpisuje się również współczesna literatura amerykańsko-żydowska, odznaczająca się różnorodnością głosów i poszukiwaniem ponowoczesnej tożsamości żydowskiej, to jest takiej, która zmierza w kierunku etnicznej i rasowej hybrydyzacji, odrzucając przyjęte dotychczas sztywne kategorie identyfikacji.

Utwory pisarek amerykańskich pochodzenia żydowskiego zdominowały amerykańsko-żydowską literaturę na przełomie XX i XXI wieku. Pisarki te nie poruszały w swojej prozie tematów dotyczących asymilacji i integracji z głównym nurtem kultury amerykańskiej, lecz zajęły się problemami wewnętrznymi swojej grupy etnicznej. W konsekwencji współczesna kobieca literatura amerykańsko-żydowska podejmuje kwestie związane z kobietami żydowskimi, rzadko będącymi wcześniej przedmiotem dyskusji, takie jak pozycja kobiet w patriarchalnej tradycji żydowskiej i potrzeba zmiany ich statusu w judaizmie, jak również pragnienie samookreślenia i samorealizacji kobiet żydowskich w judaizmie ortodoksyjnym. Chciałabym podkreślić, że skupienie się wyłącznie na pisarkach amerykańskich pochodzenia żydowskiego, wynika z faktu, że to właśnie głos kobiet, a w szczególności głos kobiet reprezentujących mniejszości etniczne i religijne, był zanedbywany i marginalizowany w literaturze amerykańskiej od wielu lat. Jestem przekonana, że pisarki amerykańskie pochodzenia żydowskiego zasługują ze wszech miar na to, aby znalazły tak samo ważne miejsce w kanonie multikulturowej i multietnicznej literatury amerykańskiej jak ich mężczyźni odpowiednicy.

'Udzielenie głosu' pisarkom amerykańsko-żydowskim umożliwiło im przeciwstawienie się męskiej dominacji w ujmowaniu powojennej tożsamości żydowskiej i poddanie jej bezpośredniej krytyce, a w efekcie zdefiniowanie tego pojęcia na nowo. Ponadto mogły one poprzez swoje bohaterki literackie wreszcie określić swoją własną tożsamość, opierającą się na trzech zasadniczych filarach, takich jak: bycie Żydówką, bycie Amerykanką i bycie kobietą. Jednak ostateczną decyzję dotyczącą uwydatnienia w swoich utworach jednego z tych trzech aspektów lub wszystkich jednocześnie, podejmowały one odwołując się do własnych doświadczeń, przekonań filozoficznych i religijnych. Negocjacje tożsamości podejmowane przez stworzone przez nie bohaterki, często odzwierciedlające dylematy samych pisarek, uzależnione były w sposób bezpośredni od intensywności ich zanurzenia w judaizmie, a w sposób pośredni od ich postawy wobec świeckich ideologii panujących w społeczeństwie amerykańskim. Amerykański feminizm, a w szczególności jego żydowski nurt, wywarł głęboki wpływ na życie zwykłych amerykańskich Żydówek

w poszczególnych odłamach judaizmu, a tym samym na amerykańsko-żydowską literaturę kobiecą, która od późnych lat 70-tych XX wieku zaczęła cieszyć się zainteresowaniem wśród krytyków literackich. Pisarki amerykańsko-żydowskie, w przeciwieństwie do innych pisarek etnicznych, wskazywały, że ucisk kobiet jest determinowany nie tylko przez płeć i pochodzenie etniczne, lecz także przez religię. W swoich utworach otwarcie mówiły o marginalizacji żydowskich kobiet zarówno w głównym nurcie amerykańskiej kultury, jak i w patriarchalnym ortodoksyjnym judaizmie, gdzie kobiety, ze względu na płeć, są również podporządkowane żydowskim mężczyznom.

Rozprawa złożona jest z trzech rozdziałów, z których dwa pierwsze stanowią teoretyczną nadbudowę dla empirycznych rozważań zawartych w ostatnim rozdziale rozprawy. We wstępie pierwszego rozdziału omówiona została w sposób diachroniczny, tj. od XVII do XX wieku, emigracja kobiet żydowskich wywodzących się na ogół z Europy Środkowo-Wschodniej do Ameryki i związane z nią dylematy pojawiające się w Nowym Świecie. Dotyczyły one zachowania kultury rodzimej lub rezygnacji z niej oraz przejęcia kultury obcej (amerykańskiej) lub odrzucenia jej przez imigrantki. Oprócz problematyki asymilacji i akulturacji w rozdziale tym zaprezentowane zostały w sposób porównawczy poszczególne odmiany judaizmu na gruncie amerykańskim. Szczególną uwagę zwrócono przy tym na zmieniającą się pozycję kobiet we współczesnych odmianach judaizmu, jak i na ich rolę w rozwoju tych denominacji w Stanach Zjednoczonych w XX wieku. Podczas ich opisu największy nacisk położono na charakterystykę judaizmu ortodoksyjnego, co zostało podyktowane faktem, że fabuła powieści analizowanych w części empirycznej pracy rozgrywa się właśnie w obrębie tego najbardziej konserwatywnego odłamu judaizmu, a ich bohaterki są ortodoksyjnymi Żydówkami. Pierwszy rozdział kończą rozważania dotyczące wpływu feminizmu na dotychczasowy status kobiety w judaizmie, który został zakwestionowany przez żydowskie feministki w latach 70-tych ubiegłego wieku. Przedstawione w pierwszym rozdziale tło społeczno-historyczno-kulturowe stanowi punkt wyjścia do przeglądu kobiecej literatury amerykańsko-żydowskiej XX wieku, który zaprezentowano w kolejnym rozdziale pracy.

Podzielony na trzy podrozdziały drugi rozdział rozprawy ukazuje chronologiczny i tematyczny rozwój pisarstwa Amerykanek żydowskiego pochodzenia na przestrzeni XX i początku XXI wieku. Przegląd tej literatury poprzedza próba zdefiniowania pojęcia *literatura amerykańsko-żydowska* w oparciu o ujęcia zaproponowane m.in. przez Tresę Grauer, Michaela P. Kramera i Hanę Wirth-Nesher. Ich dogłębna analiza prowadzi do konstatacji, iż *literatura amerykańsko-żydowska* to pojęcie wielopłaszczyznowe o niejasno

nakreślonych konturach, którego pojemność znaczeniowa jest niejednoznaczna, podobnie zresztą jak pojęcia *amerykańsko-żydowska tożsamość*. W dalszej części rozdziału zilustrowano trzy generacje amerykańskich pisarek pochodzenia żydowskiego, które różniły się od siebie podejściem do roli judaizmu w życiu kobiet, żydowskiej tożsamości, a także asymilacji z amerykańską kulturą głównego nurtu. Pisarki pierwszego pokolenia poruszały w swojej twórczości głównie problemy związane z żydowską emigracją do Stanów Zjednoczonych na początku XX wieku. Holocaust, a przede wszystkim asymilacja z kulturą amerykańską i dochodzące do głosu motywy feministyczne stały się tematyką omawianą najczęściej przez przedstawicielki drugiej generacji. Motywami przewodnimi utworów autorek określanych mianem trzeciego pokolenia stały się kwestie związane z bezprecedensowym zainteresowaniem religią, powrotem do judaizmu tradycyjnego, z ustawicznym poszukiwaniem żydowskich korzeni, z negocjowaniem i w efekcie określeniem swojej tożsamości i duchowości w świecie, w którym przenikają się nurt ortodoksyjny judaizmu z ideologiami sekularnymi i feministycznymi. Drugi rozdział kończy krótka prezentacja wybranych sylwetek pisarek amerykańsko-żydowskich najmłodszego pokolenia (Anne Roiphe, Nesy Rapoport, Rebeki Goldstein, Pearl Abraham, Allegry Goodman, Tovy Mirvis, i Dary Horn) oraz charakterystyka ich głównych dzieł. Pisarki te wraz z pisarzami amerykańsko-żydowskimi trzeciego pokolenia (takimi jak Melvin Jules Bukiet, Michael Chabon, Jonathan Rosen, Nathan Englander, Gary Shteyngart, Jonathan Safran Foer) należą do tzw. nowej fali literatury żydowskiej, która przyczyniła się według krytyków literackich do renesansu amerykańsko-żydowskiej literatury u schyłku XX wieku.

Trzeci rozdział, stanowiący część empiryczną rozprawy, poświęcony został krytycznej interpretacji wybranych dzieł literackich pochodzących z okresu 1980-2005 autorstwa współczesnych pisarek amerykańsko-żydowskich reprezentujących trzecie pokolenie. Do analizy zakwalifikowane zostały następujące utwory: *Preparing for Sabbath* (1981) Nesy Rapoport, *Lovingkindness* (1987) Anne Roiphe, "Rabbinical Eyes" (1993) i *Mazel* (1995) Rebeki Goldstein, *The Romance Reader* (1995) Pearl Abraham, Allegry Goodman *Kaaterskill Falls* (1998) i *Paradise Park* (2001) oraz Tovy Mirvis *The Ladies Auxiliary* (1999) i *The Outside World* (2004). Prozę pisarek trzeciego pokolenia można najogólniej określić jako literaturę realistyczną i nieeksperymentalną, która stawia sobie za cel socjologiczną analizę diaspory żydowskiej w Stanach Zjednoczonych, ze szczególnym zwróceniem uwagi na rolę i pozycję kobiet w tym społeczeństwie. We wszystkich tekstach wybranych do analizy akcentowana jest religijność i znaczenie judaizmu jako istotnego elementu w kształtowaniu się amerykańsko-żydowskiej tożsamości kobiet.

Przed przeprowadzeniem analizy utworów postawiono tezę, że współczesna powieść amerykańska tworzona przez pisarki amerykańskie pochodzenia żydowskiego odzwierciedla przemiany związane z ewoluowaniem religii judaistycznej w kierunku uznania autonomii kobiet oraz zjawiska związane ze współczesnym poszukiwaniem duchowości, które prowadzą do powrotu do rygorystycznie respektowanej tradycji religijnej, całkowitego odrzucenia lub reformowania jej w świetle osiągnięć ruchów feministycznych. Głównym celem analizy było ukazanie zmieniających się postaw współczesnych Amerykanek pochodzenia żydowskiego (reprezentowanych przez bohaterki literackie) wobec patriarchalnej religii judaistycznej. Niebagatelną rolę odgrywa w tej kwestii nurt feministyczny, a w szczególności jego odłam określany jako feminizm żydowski, który wpłynął w sposób bezpośredni na analizowane pisarki oraz pośredni na kreowane przez nie bohaterki. Ten wpływ daje się zauważyć głównie w odniesieniu do miejsca judaizmu w życiu tych postaci, a co za tym idzie „nowych” dróg odkrywania przez nie tożsamości i duchowości w obrębie religii. Zmieniające się postawy bohaterek wobec patriarchalnego judaizmu, tj. od tradycyjnej ortodoksji do sekularyzmu, przedstawione zostały w pięciu kolejnych podrozdziałach ostatniej części pracy. Każdy z nich ukazuje zatem inną drogę poszukiwania duchowości i kobiecej tożsamości przebytą przez bohaterki literackie, u której podstaw leży różny stopień zagłębienia w wyznawaną wiarę. Analiza wybranych powieści opublikowanych w okresie 1980-2005 pozwala wyróżnić trzy postawy współczesnych amerykańskich Żydówek wobec judaizmu:

- 1) transformacja religii z wykorzystaniem ideałów feministycznych,
- 2) powrót do judaizmu ortodoksyjnego i porzucenie świeckich ideałów feminizmu oraz amerykańskiego stylu życia,
- 3) odejście od judaizmu i częściowa lub całkowita negacja religii.

Pierwsza droga, tzn. feministyczna transformacja patriarchalnego świata żydowskiej ortodoksji, jest głośno ‘propagowana’ w utworach młodego pokolenia amerykańsko-żydowskich autorek reprezentowanych przez Nessę Rapoport, Rebeke Goldstein, Pearl Abraham, Allegrę Goodman i Tovę Mirvis, które dostrzegają potencjał feminizmu dla odrodzenia, a nie odrzucenia tradycyjnego żydowskiego życia. Stworzone przez nie literackie bohaterki (takie jak Rachel Benjamin z *The Romance Reader* autorstwa Abraham, dwie postacie stworzone przez Mirvis: Batshewę Jacobs z powieści *The Ladies Auxiliary*, i Naomi Miller z *The Outside World*, Judith Rafael z powieści Rapoport *Preparing for Sabbath*, a także do pewnego stopnia bohaterka Allegrę Goodman, Elizabeth Shulman z *Kaaterskill Falls*), będące wprawdzie pod wpływem świeckiego świata i ideałów feminizmu, dążą do umocnienia własnej kobiecej tożsamości żydowskiej i do zachowania żydowskiego życia. Nie

odrzucając swojej żydowskości jako istotnego elementu w kształtowaniu własnej kobiecej tożsamości w imię feminizmu, te żydowskie bohaterki podejmują próbę zreformowania swojej patriarchalnej religii, używając feministycznych ideałów. Te literackie 'feministyczne reformatorki' judaizmu wierzą, że „można zarówno kwestionować praktykę, jak i pozostać lojalnym wobec wiary żydowskiej; można zrewidować swoje dotychczasowe poglądy, nie odrzucając swoich przekonań”¹.

Druga droga postrzegana jako alternatywa dla świeckiego feminizmu i jego liberalnych wartości jest wybierana przez *ba'alot teshuvah* (świeckie kobiety żydowskie wybierające judaizm ortodoksyjny). Została ona opisana w niemal wszystkich powieściach amerykańskich pisarek żydowskich trzeciej generacji, których utwory wybrano do analizy. Decyzja wyboru lub powrotu do judaizmu ortodoksyjnego amerykańskich bohaterek literackich pochodzenia żydowskiego (takich jak Miriam Markowitz i Nina Melish z powieści Allegry Goodman *The Family Markowitz* i *Kaaterskill Falls*, Batsheva Jacobs i Shayna Goldman z powieści Tovy Mirvis *The Ladies Auxiliary* i *The Outside World*, a także Andrea Johnson z powieści Anny Roiphe *Lovingkindness*, Phoebe Saunders z *Mazel* Rebeki Goldstein, i wreszcie Sharon Spiegelman z *Paradise Park* Allegry Goodman) została podyktowana przekonaniem, że w środowisku ortodoksyjnym znajdą więcej szacunku jako kobiety i mniej szykan niż w amerykańskim świeckim społeczeństwie, w którym spędziły swoje dotychczasowe życie. Moja analiza tych powieści pokazuje, że te literackie bohaterki, nie przystosowane w pełni do realiów współczesnego życia, w patriarchalnym świecie żydowskiej ortodoksji rzeczywiście odnalazły równowagę wewnętrzną, osobiste szczęście i duchowe spełnienie. Odrzucając kulturowe naciski współczesnego amerykańskiego świeckiego świata i ideały feminizmu, te literackie *ba'alot teshuvah* reprezentują w porównaniu z 'feministycznymi reformatorkami' judaizmu przeciwstawną postawę wobec kultury i religii judaistycznej. *Ba'alot teshuvah* nie zamierzają przekształcać patriarchalnej natury ortodoksji, wprost przeciwnie, chętnie przestrzegają surowych norm postępowania narzucanych kobietom przez ortodoksyjny judaizm. Jako prawdziwe *ba'alot teshuvah*, bohaterki tych powieści: Miriam, Batsheva, Andrea/Sarai, Phoebe i Sharon stają się częścią starożytnej tradycji poprzez włączenie się do żydowskiej społeczności o silnych wewnętrznych więzach, w której odnajdują stabilność, szczęście i miłość Bożą. Warto jednak zauważyć, że bohaterka powieści *Paradise Park* Allegry Goodman, Sharon Spiegelman reprezentuje nowoczesną amerykańsko-żydowską *ba'alot teshuvah*, która z jednej strony

---

¹ Hasia Diner i Beryl L. Benderly. *Her Works Praise Her. A History of Jewish Women in America from Colonial Times to the Present*. New York: Basic Books 2002, s. 415.

powraca do swoich żydowskich korzeni i judaizmu, z drugiej zaś nie potrafi całkowicie odrzucić współczesnego amerykańskiego stylu życia, wartości i ideałów. W celu odkrycia swojej prawdziwej tożsamości w postmodernistycznej Ameryce Sharon zdaje się czerpać garściami zarówno ze świata judaizmu, jak i sekularyzmu.

Trzecie rozwiązanie, które wybierają amerykańskie bohaterki literackie w analizowanych utworach, a mianowicie częściowe lub całkowite odrzucenie (ortodoksyjnego) judaizmu i zanurzenie się w świeckim świecie Ameryki różni się znacznie od dwóch poprzednich postaw reprezentowanych przez 'feministyczne reformatorki' judaizmu i *ba'alot teshuvah*. Analiza *Lovingkindness* Anny Roiphe oraz *Mazel* i „Rabbinical Eyes” Rebeki Goldstein ujawnia, że ich bohaterki opuszczają ortodoksję dla świeckiego świata, albo poprzez poślubienie nie-Żyda jak bohaterka „Rabbinical Eyes”, albo poprzez entuzjastyczne przyjęcie ideologii feministycznej jak Annie Johnson, bohaterka *Lovingkindness*, lub/i silne zaangażowanie w akademicki świat nauki, jak Chloe Saunders, jedna z głównych postaci *Mazel* Rebecki Goldstein, czy Renee Feuer, inna z bohaterek Goldstein z jej wcześniejszej powieści *The Mind-Body Problem*. Te literackie bohaterki reprezentują zamerykanizowane żydowskie kobiety, które odwróciły się od patriarchalnej, mizoginistycznej wiary i stały się częścią świeckiego świata, odnosząc w nim sukcesy osobiste i zawodowe. Jednakże pomimo porzucenia religii dla świeckiego świata, judaizm i kultura żydowska nadal stanowią ważną część ich życia oraz nieodłączny element w kształtowaniu się amerykańsko-żydowskiej tożsamości kobiecej. Zwłaszcza w momentach kryzysu, te zamerykanizowane świeckie bohaterki żydowskie szukają rozwiązań, pomocy i pocieszenia w patriarchalnej tradycji, którą porzuciły, a nie w świeckim świecie, który był ich świadomym i dobrowolnym wyborem. Przeprowadzona analiza utworów skłania zatem do konkluzji, że zarówno religijne, jak i kulturowe elementy kobiecej tożsamości powinny być równie ważne dla amerykańsko-żydowskich kobiet (i zarazem dla wszystkich amerykańskich Żydów) w postmodernistycznej Ameryce, ponieważ tylko taka wszechstronna żydowska tożsamość może zapobiec międzypokoleniowemu rozłamowi i dalszej asymilacji. Oczywiście można spekulować, czy istnieją alternatywne możliwości osobistego spełnienia dla kobiecych bohaterek, na przykład, czy amerykańsko-żydowskie kobiety mogą szukać duchowości bez religii zgodnie z postulatem Mary Daly. W żadnym z analizowanych utworów nie opisano jednak takiego rozwiązania, co zdaje się ponownie potwierdzać fakt, że religia judaistyczna (lub przynajmniej pewne jej aspekty) jest nieodłącznym elementem żydowskiej kobiecej tożsamości i życia.

Na podstawie przeprowadzonej analizy można jednoznacznie stwierdzić, że główna teza mojej rozprawy, a mianowicie, że współczesna powieść amerykańska tworzona przez pisarki amerykańskie pochodzenia żydowskiego odzwierciedla przemiany związane z ewoluowaniem religii judaistycznej w kierunku uznania autonomii kobiet oraz zjawiska związane ze współczesnym poszukiwaniem duchowości, znalazła potwierdzenie w zgromadzonym materiale badawczym. Dodać jednak należy, że poszukiwanie tożsamości i duchowości przez bohaterki literackie odznaczało się różną intensywnością i przebiegało w różnych kierunkach. Przeprowadzona analiza jednoznacznie wskazuje zatem, że istnieje silny związek pomiędzy tożsamością Żydówek amerykańskich a judaizmem, wymagającym zmodyfikowania w obliczu społeczno-politycznych transformacji, które dokonały się w społeczeństwie amerykańskim w ostatnich dekadach.

Metodologiczne podstawy prezentowanej analizy opierają się na feministycznej krytyce literackiej. Waga tego feministycznego podejścia do interpretacji dzieł literackich jest nieoceniona, gdyż ono zarówno kwestionuje jak i przeciwstawia się dominacji męskiej narracji opisującej tożsamość amerykańsko-żydowską tylko z jednej, męskiej perspektywy. Trend ten utrzymywał się w literaturze amerykańsko-żydowskiej aż do lat 70-tych XX wieku. Jestem zdania, że podjęcie problematyki poszukiwania amerykańsko-żydowskiej tożsamości i duchowości z perspektywy feministycznej pozwala na uzupełnienie i pogłębienie badań literackich nad konstrukcją ponowoczesnej żydowskiej tożsamości w Stanach Zjednoczonych. Przeprowadzona przeze mnie analiza wybranych powieści potwierdza powyższe stwierdzenie, ponieważ jednoznacznie pokazuje, że ta nowa perspektywa znalazła trwałe miejsce w literaturze amerykańsko-żydowskiej, a głos żydowskich bohaterek literackich (reprezentantek rzeczywistych żydowskich kobiet) został nareszcie usłyszany i stał się tak samo ważny w dyskursie poświęconym tożsamości jak głos męskich bohaterów.

Wybrane do interpretacji powieści przeanalizowano nie tylko z perspektywy społeczno-kulturowej, związanej bezpośrednio z religią judaistyczną i miejscem kobiet w zmieniającym się świecie, ale także pod kątem formy i stylu preferowanych przez ich autorki. Założono bowiem, że poddane analizie powieści będą nosiły znamiona powieści postmodernistycznej, charakteryzującej się m.in. intertekstualnością, eklektyzmem, przemieszaniem gatunków, fragmentarycznością, symbolizmem, łączeniem faktów i fikcji literackiej, ironią, parodią i (czarnym) humorem. Ta poboczna teza mojej rozprawy w zasadzie nie została potwierdzona na bazie przeprowadzonej analizy, gdyż zakwalifikowane do niej powieści Amerykanek żydowskiego pochodzenia opublikowane w latach 1980-2005 nie wykazują typowych cech powieści postmodernistycznej. Ich autorki

stosują eksperymentalne lub postmodernistyczne rozwiązania narracyjne i stylistyczne jedynie w bardzo ograniczony sposób, w przeciwieństwie np. do powieści stworzonych przez pisarki reprezentujące inne amerykańskie mniejszości etniczne, jak chociażby Alice Walker, Toni Morrison czy Louise Erdrich. Analizowane utwory różnią się pod tym względem także od powieści współczesnych pisarzy amerykańsko-żydowskich, którzy wydają się odważniej eksperymentować ze stylem i narracją. Jako przykład posłużyć może powieść Jonathana Safrana Foera *Wszystko jest iluminacją* (2002), w której przeważają takie elementy jak: mieszanie stylów i gatunków, narracja w narracji, fragmentaryczność czy naszpikowanie powieści słowami obcymi (anglicyzmami i rusycyzmami). W tym miejscu należy także wspomnieć o Michaelu Chabonie i Garym Shteyngarcie, którzy w swoich utworach łączą żydowską historię i tradycję z postmodernistycznym, autoreferencyjnym stylem opowiadania.

Poddane analizie utwory amerykańsko-żydowskich autorek trzeciego pokolenia zostały napisane w sposób tradycyjny i przypominają pod wieloma względami klasyczną XIX-wieczną powieść wiktoriańską, charakteryzującą się chronologiczną narracją, dbałością o detale, barwnym językiem, a także szczegółową charakterystyką postaci. Stosując chronologiczną narrację, Rapoport, Roiphe, Goodman, Abraham i Mirvis skupiają się przede wszystkim na ukazaniu losów swoich bohaterów i ich problemów dnia codziennego na tle historyczno-kulturowym. Wyjątek stanowi powieść *Mazel* Rebeki Goldstein, odznaczająca się zaburzającym dychotomię przeszłość-teraźniejszość brakiem chronologicznej ciągłości opisów, przemieszczającą się narracją, fragmentarycznością i licznymi powtórzeniami (pojedynczych fraz lub większych fragmentów tekstu) w odrębnych kontekstach. Inną postmodernistyczną cechą powieści Goldstein jest intertekstualność przejawiająca się w licznych odniesieniach do innych tekstów literackich, na przykład do *Hamleta* Williama Szekspira lub *Doktora Żywago* Borysa Pasternaka.

Narracja trzecioosobowa to cecha wspólna niemal wszystkich powieści poddanych analizie. Przykładowo w *Kaaterskill Falls* Allegry Goodman występuje trzecioosobowy wszechwiedzący narrator, który znając myśli i uczucia bohaterów, przybliża czytelnikowi kompleksowy obraz żydowskiej społeczności, tworzący tło dla fabuły powieści. Wyjątek stanowią powieści Allegry Goodman *Paradise Park* i Tovy Mirvis *The Ladies Auxiliary*, w których narracja prowadzona jest odpowiednio w pierwszej osobie liczby pojedynczej i mnogiej. W *Paradise Park* mamy do czynienia z narratorem pierwszoosobowym, określanym przez krytyków literackich mianem narratora niewiarygodnego, który często zwodzi nie tylko samego siebie, ale i czytelników. Z kolei w powieści Tovy Mirvis *The Ladies Auxiliary* pojawia się narrator pierwszoosobowy w licznie mnogiej, wypowiadający

się w imieniu ortodoksyjnych Żydówek, których życie koncentruje się wokół domu, rodziny i synagogi. Zastosowanie przez Mirvis narratora zbiorowego 'my' ma na celu podkreślenie istotnej roli kobiet w ortodoksyjnym społeczeństwie żydowskim, przede wszystkim w przekazywaniu tradycji.

Biorąc pod uwagę formę omawianych powieści zauważyć należy, że jedna z nich, *Lovingkindness* autorstwa Anne Roiphe, jest powieścią epistolarną. Posłużenie się formą listów, wymienianych między sobą przez bohaterki – matkę w Stanach Zjednoczonych i córkę w Izraelu, pozwala na dogłębne poznanie ich odczuć oraz wzajemnego postrzegania się. Bohaterki mogą zdystansować się od swoich wcześniejszych opinii wyrażonych w pierwotnej wersji listu, poddać je ponownej refleksyjnej ocenie, a czytelnik zyskuje szersze spektrum postrzegania opisywanych wydarzeń.

Reasumując, wartość artystyczna rozumiana jako innowacyjność jest w omawianych powieściach stosunkowo niewielka, z wyjątkiem powieści Goodman i Goldstein, których walory artystyczne docenili krytycy literaccy, przyznając im prestiżowe nagrody np. National Book Award, Edward Lewis Wallant Award, czy National Jewish Book Award for Fiction. Pozostałe utwory cechuje prosty, niezawily język, śladowe użycie metafory i symboliki oraz nieskomplikowane kreacje osobowościowe bohaterów. Liczne zwroty, pojęcia odnoszące się do poszczególnych aspektów kultury żydowskiej, w tym religii, wyrażone w języku angielskim lub w jidysz są integralną częścią wszystkich analizowanych powieści co wynika z faktu, że każda z autorek wychowana została w żydowskiej tradycji lub powróciła do niej w dorosłym życiu. Ta terminologia traktowana jest przez autorki jako coś tak oczywistego, że nie wymaga dodatkowego objaśniania w tekście lub w załączonym słowniczku.

Niniejsza praca może stanowić przyczynek do dalszej dyskusji na temat poszukiwania kobiecej duchowości we współczesnej amerykańskiej literaturze kobiecej. Jako przedmiot tych rozważań można byłoby przyjąć powieści stworzone przez autorki spoza kręgu judaistycznego, bezpośrednio lub pośrednio związane z innymi religiami, na przykład z chrześcijaństwem, islamem lub religiami Wschodu. Taka analiza ujawniłaby, czy problem poszukiwania kobiecej tożsamości i duchowości jest dla ich autorek tak samo ważny jak dla autorek amerykańsko-żydowskich trzeciego pokolenia, a jeśli tak to w jaki sposób są one kreowane przez literackie bohaterki. Wspomniana analiza byłaby ciekawym uzupełnieniem żydowsko-amerykańskiej perspektywy zawartej w niniejszej pracy, gdyż pokazałaby pełny przekrój sposobów realizowania kobiecej tożsamości i duchowości w wielokulturowej i wieloetnicznej Ameryce XX i początku XXI wieku.

Dorota Mikułka